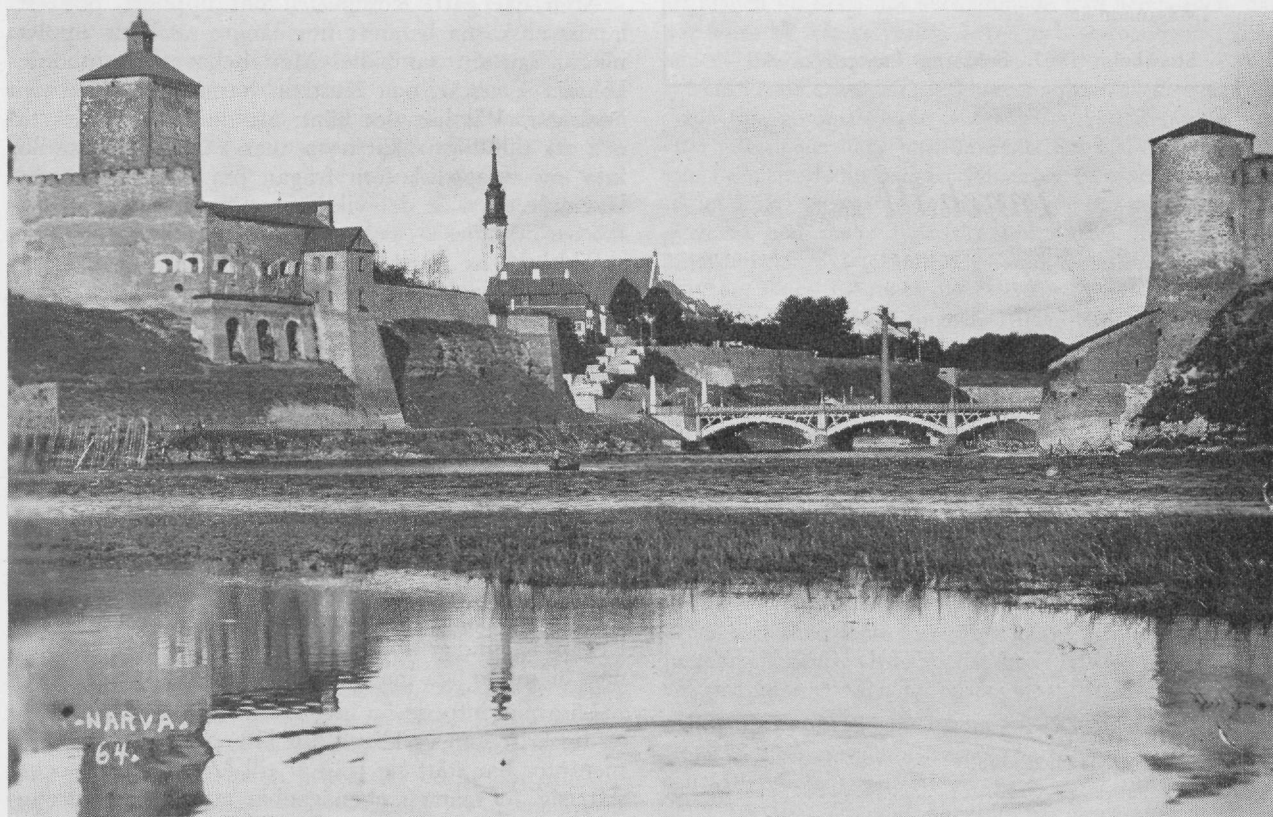

KUSTBON

Nr 1 Årgång 24

ORGAN FÖR
ESTLANDSSVENSKARNA I SVERIGE

Mars 1967

NARVA. På flodens västra strand står ordensriddarnas Hermansborg med anor från 1200-talet. På ryska sidan lät den moskovitiska storfursten uppföra Ivangorod i slutet av 1400-talet. — Vid Narva har otaliga strider utkämpats. 1581 kom svenskarna på isen över från Finland och stormade staden, som sedan blev en hörnsten i det svenska östersjöväldet. Hösten 1700 vann Karl XII den stora segern vid Narva. Fyra år senare tog ryssarna likväl staden.

Vid forsen i Narva byggdes mot slutet av tsartiden ett av Europas största bomullsspinnerier.

Utgiven av Svenska Odlingens Vänner

Ansvarig utgivare: *Edvin Lagman*

T. f. redaktör: *Viktor Aman*

Redaktionssekreterare: *Lars Broman*

Red. och exp. Eknäsvägen 2, Stockholm K

Kustbons postgiro: 1972 07. Tel. 53 16 37

Utkommer 1967 med fyra nummer

Prenumerationspris 1967 14 kr

Annonspris: 1/1 200:—, 1/2 115:—, 1/4 60:—

1/8 35:—

Förlovnings-, vigsel- och födelseannonser 5 kr

Dödsannonser 50 kr.

Stockholm 1967. Bröderna Lagerström AB

FÖRHANDSMEDDELANDE

SOV:s årsmöte 1967 och estlandssvensk hembygdsdag äger rum söndagen den 20 augusti i Saltsjöbaden. Närmare uppgifter i nästa nr av Kustbon.

Om du ännu inte erlagt din prenumerationsavgift, så betala den på Kustbons postgiro.

Innehåll

<i>En ny årgång av Kustbon</i>	2
<i>En Nargo-bo idkade drivfiske</i> av Emil Wikman	3
<i>Jakob De la Gardies glashytta på Dagö</i> av fil. dr Arnold Soom	4
<i>Vid Höbring-ån en sommardag</i> av Martha Gottkampf	5
<i>Påskägg</i>	5
<i>Det gamla Reval rekonstrueras</i>	5
<i>Betraktelse</i> av August Stenberg	6
<i>Anna Österblom 85 år</i>	6
<i>Arthur Johanson 70 år</i>	6
<i>Avlidna</i>	7
<i>Bemärkelsedagar</i>	8

BYGDENS ANSIKTE:

Ormsö av Anders Stenholm

separat ..... 53—68

En ny årgång av Kustbon

Med detta nummer börjar Kustbon sin 24:e årgång i Sverige. Det var nämligen i juni 1944 som det första numret av vår tidskrift kom ut. Således har dess år i Sverige blivit lika många som de år Kustbon fullbordade i Estland — och det är ganska förvånande. Då tidskriften återuppstod här, var det ju närmast för att tillgodose behovet av information från Kommittén för estlandssvenskarna, behovet av upplysningar om viktiga områden av det ovana samhället och av

inbördes kontakt under den första trevande tiden. Med tiden skulle dessa behov falla bort — och därmed tidskriftens uppgift.

Åren har gått. Kommittén har upphört, och estlandssvenskarna behöver inte längre särskilda upplysningar om sitt samhälle. Men behovet av inbördes kontakt kvarstår, och Kustbon har fortsatt med nya årgångar. Vål har det hänt, att de redigerandes tid och ork tillfälligt råkat tryta, men SOV:s årsmöte har inte ens velat diskutera frågan om tidskriftens nedläggande. Den är det viktigaste föreningsbandet mellan oss inbördes — och mellan oss och vårt förflutna.

Tidskriftens yttre och dess innehåll har i någon mån förändrats under årens lopp; men ämnesområde och utgivningsprinciper är desamma. Vi har haft ambitionen att fylla tidskriften med originalartiklar om sådant som angår vårt eget folk; undantagsvis har äldre, värdefulla artiklar återgivits. Bildmaterialet är hämtat från samma område. På detta sätt tjänar varje enskilt nummer det dubbla syftet att dels bjuda läsning för stunden och dels bidra till kännedomen om vårt folks liv och öden.

Till utgivningsprinciperna har hört, att politiska tvistefrågor inte tas upp. Vi skulle ingenting ha att vinna på sådant. Och inom vår egen krets har vi haft lyckan att undgå upprivande stridigheter — som annars är så vanliga inom omplanterade folkgrupper.

Läsarnas intresse är inte att klaga på. Kustbon är en tidskrift som verkligen blir läst, och antalet prenumeranter har stått sig från år till år. (Vad som också stått sig, är mångas obenägenhet att sända in prenumerationsavgiften utan anmaning.)

Det har sagts, att Kustbon haft sitt intresse alltför ensidigt riktat mot det förflutna. Alltför litet har vi fått veta om tiden efter överflyttningen. Var har människorna hamnat, och hur har de funnit sig till rätta? Hur lever man nu för tiden t. ex. i odensholmbornas eller runöbornas bosättningsområden? — Kustbon har inte folk att sända ut för reportage men tar tacksamt emot bidrag från läsekretsen. — Likaså ville man gärna höra mera om det dagliga livet i de forna hemorterna, om olika arbeten och företag, om barnens lekar, de vuxnas ordstäv, ordspråk och skämtlymne. Mycket intressant material finns. Det vore väl, om det inflöt i de årgångar av Kustbon som ännu kan återstå.

Emil Wikman

EN NARGÖBO IDKADE DRIVFISKE

"Hjälp, hjälp, för Guds skull, jag drunknar!!" hörde Wrangel-bornna en röst ropa från havet söder om ön en höstnatt 1837. Men de kunde inte bistå den ropande. Havet runt ön var på ett vilt humör. Sydvästvinden piskade vattnet i raseri och vågorna var jättehöga. Dessutom var det mörkt som i en tillsluten säck.

När de ansträngde sina ögon till det yttersta, iakttog de en båt, som drev med kölen uppåtvänd mot land. I ett rep, vilket var fäst vid båten, såg de en människa släpa med. Han levde och tycktes orka med repets tillhjälp hålla huvudet över vattenytan och sålunda inte få munnen full med saltvatten. Men hur skulle det sedan gå, då båten kastades av vågorna upp på land eller slogs sönder i strandstenarna? sporde man sig. Antagligen skulle mannen krossas mot stranden.

Mannen hade emellertid krafter som en jätte. Då båten slungades av en våg med ett brak upp på land, förmådde han lösgöra sig från repet, fattade tag i en stor sten och höll sig fast där, tills öborna ilade till undsättning. De fattade tag i honom och släpade honom upp på ett torrt ställe, dit vågorna inte nådde. Båten däremot slogs till spillror på några ögonblick. Bitar av densamma kastades vida omkring. Så rasande var ovädret.

Man behövde inte fråga varandra vem mannen var de dragit upp ur havet. Sannerligen var det inte Fredrik från Nargö, den f. d. soldaten och krigaren från Finland. Han som anno 08 kommit till ön på ett äventyrligt sätt. Han som ett år senare gift sig med en annan flykting vid namn Frida, som samma år lika brådstörtat kommit till ön från sydvästra, fasta Estland. De två hade gift sig och bildat hjonelag. Ja, hans levnadshistoria kände man till här på denna ö. Han om någon hade utfört ett livsverk som alla talade om, fått nargöborna att vakna upp ur sin slöhet, där de befann sig, då han jämte kamrater landstigit på ön. Historierna om honom var både många och långa.

Han hade börjat fiska som halvpårt med svärfar Klas i hans fiskebåt. Men båten som Klas fått som gåva av nargöborna var gammal och utsliten. Näten var dåliga och svaga. Han hade gått till verket med en energi som var okänd för öborna. Om dagarna — de första åren — fiskade de två, om nätterna byggde de en ny båt och tillverkade nät. Det var absolut nödvändigt att arbeta dygnet runt. Man måste ju få — eller ta — sitt levebröd ur havet. Andra inkomstmöjligheter fanns inte. Och i havet fanns det fisk. Frågan var, hur och på vilket sätt fisken kunde fångas och ilandföras?

Lyckan hade bistått Fredrik. För det första hade han fått bli på ön och leva där, utan att någon hade sport honom om, varifrån han kommit egentligen. Den resliga, lingula soldaten hade accepterats av öborna utan vidare. Alla tyckte om honom, ty han var gladlynt och trevlig. Ingen myndighet hade heller blandat sig i hans privata angelägenheter, då kriget mellan Sverige och Ryssland hade upphört. För det andra hade fiskelyckan stått honom bi. Han fick alltid fisk, då andra drog upp tomma skötar. Öborna undrade ibland om detta berodde på att han var son till en "fisketorpare" i Finland och av sin far lärt sig bedriva

fiske på ett rationellt sätt. Fredrik kunde inte svara på frågan, men visade sitt kunnande villigt och gärna åt andra, fick dem att anskaffa nya och bättre skötar, visade dem hur man byggde båtar som var sjödugliga och lärde dem att bedriva lönande torskfiske med långrev, enligt förebilder från hemsocknen. Däremellan byggde han åt sig och sin svärfar ett nytt hus. Han högg, släpade och drog varje ledig stund stockar från skogen, och timrade huset. Det var en påfrestande tid med all säkerhet. Men en dag var stugan färdig, och hela familjen hade kunnat flytta in i huset, som ingen tidigare på ön sett maken till. Allt i hemmet var så praktiskt gjort, att man frågade sig varifrån Fredrik lärt sig byggnadskonstens detaljer så perfekt. Han förteg visligen att planen till detta hus härstammade från hembygden, där det fanns så många vackra herre- och storbondehus, vilka han nu försökt kopiera ur minnet.

Man kände också till, att ehuru han haft lyckan med sig i alla sina göromål, hade motgångar också funnits. Ett år efter giftermålet hade hustrun Frida fött åt honom en son, som i dopet erhållit namnet Johannes. Hon hade inte varit riktigt frisk — tyvärr. Följande år hade hon avlidit i barnsäng, då hon skulle föda sitt andra barn. Fredrik hade blivit allena. Svärföräldrarna fanns visserligen, som tog vård om sonen Johannes, men en hustru fattades därefter. Sedan hade sonen vid tjugo års ålder rymt, tagit hyra på ett segelfartyg en natt och flytt. Men intet hade kunnat bryta ner denne mans själskrafter. I stället hade han givit sig i kast med lösandet av problem av varjehanda art, deltagit i öns förvaltning och skötsel med förstånd och vilja att rätta till, där så behövdes. Han hade också börjat odla potatis och rotfrukter, därför att maten på ön var alltför ensidig.

Arbete hade inte saknats för honom, vilken nu låg här på stranden, mera död än levande. Men så frågade man sig med fog: Vad hade han på havet att göra en dag som denna, och huru hade han drivit hit till vår ö? Han var ju ju gammal, någon visste att han hade fyllt 65 år, och borde vid sina år helst hålla sig på land.

Fredrik kunde så småningom — då han kvicknat till — svara på de framställda frågorna: "Jo, ser ni, jag var ute och 'drivfiskade' igen. Ni vet ju hur jag brukar bedriva detta speciella fiskesätt här ute på havet. Jag lämnade Nargö på morgonen och for ut på min fiskefärd. Lade ut åtta skötar i en rad på lämpligt vattendjup och så band jag båten med en lina i skötraden. Strömmen och vinden förde mig så småningom bort från hemön. Men jag var inte orolig för den sakens skull. Otaliga gånger har jag bedrivit ett lönande strömmingsfiske på detta sätt. Innan dagen skulle vara till ända, hoppades jag vara hemma igen, lyckligt och väl. Men lyckan stod denna gång mig inte bi — längre. Snart insåg jag det. Det började blåsa från sydväst alltför kraftigt. Hur jag nu gjorde vet jag inte — eller minns mera — men båtens segel gick upp i sömmarna och rämnade uppifrån och ner. Jag hade små möjligheter att få båten att lyda roder. När jag dragit upp skötarna jämte rikligt med fisk i dem, blev båten lastad övernog. Sjön började komma över båtsidan med allt våld. Jag försökte hålla

Arnold Soom

Jakob De la Gardies glashyttta på Dagö

Litteraturen om estlandssvenskarnas öden under äldre tider är redan tämligen rikhaltig. Just under de senaste åren har av svenska och estniska forskare betydande bidrag givits ut i tryck. Som bekant var ön Dagö ett av estlandssvenskarnas bosättningsområden, där de två nordligaste socknarna Kärddla och Reigi bildade nästan rent svenska församlingar. Under 1600-talet hörde ön Dagö till största delen till medlemmar av den grevliga ätten De la Gardie. Grundläggare av detta betydande godscomplex var riksmarsken Jakob de la Gardie. Denna storgodsägare var bl. a. känd som en driftig industriidkare. Över hans järnverk och gruvor i Sverige föreligger utförliga forskararbeten, bl. a. av dr Erik Grill. Däremot hade man hittills ej mycket kunskap om hans industriella verksamhet på ön Dagö, där 1628 ett glasbruk grundades och där en omfattande kalkbränning bedrevs, vilkas produkter till största delen salufördes i Sverige.

I år utkom i Tallinn en avhandling om glasbruket på Dagö av M. Roosma, professor vid den statliga konsthögskolan därstädes. Den bär titeln "Hüti klaasikoda Hiiumaal. Klaasimanufaktuuri tegevusest Eestis 17. sajandil" (med 120 sidor text och 64 sidor tabeller). Arbetet bygger dels på av författaren 1958—61 på platsen av glasbruket i byn Hüti genomförda utgrävningar, dels på arkivforskning i estniska och svenska arkiv. Syftet med fältarbetena var främst att nå klarhet i fråga om industriteknik och formgivning. Som man kan se av det av författaren framlagda bildmaterialet, har arbetet också lämnat ganska intressanta resultat. I glasbruket tillverkades utom fönsterglas nämligen också olika slags glaskärl, bland vilka även prydnadsglas förekom. Men vid sidan av dessa problem har även den sociala sidan, dvs. frågan om arbetarnas ekonomiska och sociala villkor berörts. Här möter vi två särskilda skikt av arbetare: de tämligen högavlönade fackmännen, dvs. glasmästaren och hans gesäller och den stora massan av liv-

egna bönder under de la Gardieska godsen såväl på ön Dagö som på fastlandet. Dessa senare var vid sidan om sina vanliga dagsverken vid herrgårdarna nu även tvungna att avverka och köra fram bränsle, bränna aska (och koka lut av den), framskaffa för glastillverkningen lämplig sand m. m. På grund av de många extra dagsverken — man bör ej heller glömma bort kalkbränningen — blev arbetsbördan med åren allt större och större. Missnöjet bland bönderna kom upprepade gånger till uttryck genom klagomål såväl hos deras herrskap som hos statsmyndigheter. Men då författaren ej är historiker, kan av hans penna en detaljerad översikt över de sociala förhållandena knappast väntas. Här må blott i korthet nämnas, att den under glasbrukets omkring 35-åriga verksamhet uppkomna jäsningen bland bönderna på Dagö fick nytt liv under senare hälften av 1600-talet, varvid särskilt de svenska bönderna vid sitt motstånd mot godsförvaltningens krav på ökade dagsverken pekade på sin "svenska rätt". Om dessa händelseförlöpp föreligger redan ett gediget arbete av arkivarien J. Koits penna (i *Svio-Estonica* X, 1951).

Såsom glashyttans ledare fungerade efter varandra fyra glasmästare, alla kända fackmän på sitt område: Jost Wenzell (1628—32), Pawel Gaunkenkell (1634—48), Jürgen Kelpien (1648—51) och Wilhelm Breitenstein (1651—64). Företaget hade med betydande svårigheter att brottas, bl. a. brist på vissa råvaror (magdeburger eldfast lera för ugnen, aska etc.) samt avsättningssvårigheter för färdigprodukterna. Därför var den sista ägaren av verket, Axel Julius De la Gardie, ej särskilt entusiastisk att fortsätta med glashyttans verksamhet. Större intresse visade däremot hans äldre broder Magnus Gabriel De la Gardie. Denne önskade överföra glasbruket från Dagö till sitt år 1661 förvärvade grevskap Perna, men av olika orsaker blev det ej av. Så blev denna bransch av godsindustri i de baltiska länderna under 1600-talet blott en flyktig episod.

fören upp mot vinden så länge det var görligt, men måste ha misslyckats, ty utan att jag observerade blev båten vattenfylld på ett ögonblick. En stor våg måste ha kommit över båtfören och fyllt den till brädden. Den kantrade sedan, när den svängde sidan mot vinden och vågorna. Jag hamnade i sjön. Men jag hade förstånd att få tag i båtens förrep — eller fästet — som vi kallar linan, varmed man binder båten i handspelet, då den drages upp på land vid en avslutad fiskefärd. Jag band linan fast om midjan på mig och hoppades kunna draga mig upp på den kantrade båten. Men ehuru jag än försökte, så lyckades jag inte komma upp. Vågorna spolade mig alltid tillbaka i det våta. Det började också mörkna och kväll stundade. Inga andra sjöfarande syntes till. Jag räknade redan med att min stund var kommen. Men jag måste ha fått krafter någonstans ifrån, så att jag orkade hålla i linan så bra, att inte huvudet kom under vattnet. Och så såg jag i mörkret konturer av ett land. Det var då jag började ropa på hjälp.

Resten vet ni ju, så jag behöver inte svara mera", sade han. Den gamle mannen drog en djup suck. Han somnade in och blev liggande så som om livet hade flytt, efter det han gett sin berättelse.

Männen på Wrangel bar Fredrik varsamt och försiktigt till närmaste hus på ön, bäddade in honom i en säng och gav honom rikligt med konjak. Och se, då öppnade han ögonen. Ett igenkännande småleende kunde iakttas i blicken och på läpparna, då han såg var han var, och hos vem. Han kände igen wrangelborna. Flera gånger hade han varit på ön. Han knäppte sina händer och tackade dem för att de räddat hans liv och lovade dem ersättning för att de räddat honom från att få sin grav i det kalla havet. Kanske han också bad till Gud en tacksägelsebön, vad vet man? Fredrik hade inte varit religiös av sig, men alla visste dock, att han hade hållit de tio budorden i ära och levat därefter.

Forts. sid. 8

Av den estlandssvenska befolkningen på omkring 8 500 personer bodde vid Andra världskrigets utbrott ca en tredjedel på Ormsö. Befolkningsmässigt var Ormsö därmed den största kommunen i det estlandssvenska bosättningsområdet.

Ormsö ligger en mil väster om Hapsal. Det 2,3 km breda Osesundet skiljer ön från Nuckö på fastlandet i öster, och det 10,7 km breda Harösundet bildar gräns mot Dagö i väster. I norr sköljes ormsökusten av Finska vikens vågor, och söderut öppnar sig Moonsundet som en tratt, vars pip mynnar ut i Rigaviken. Med sina 93 km² är Ormsö den fjärde i storleksordning bland Estlands öar.

Kring kusten, som särskilt i norr och söder är rik på vikar och uddar, ligger ett 30-tal mindre holmar och skär. De största är Pasjana, Tälmen, Norra, Mellersta och Södra Sanken, Stor- och Lill-Tjucka, Kyrkgrundet och Mälän. Strax utanför gränsen till det, som brukar räknas till Ormsö, ligger den lilla ön Harö i Harösundet och Hästholmen sydost om Hosby. På grund av den pågående landhöjningen (2—2,5 mm per år) och det ringa vattendjupet vid ormsökusten ändras öns strandlinje under årens lopp. Ett studium av äldre och yngre kartor över området ger belägg för detta.

Vad ytformen beträffar är Ormsö ett typiskt slättland. Berggrunden utgöres av ordoviciska kalkstensavlagringar, som går i dagen framför allt vid den nordvästra kusten och fläckvis även vid den norra. I allmänhet är dock kalkstensberggrunden här täckt av ett tunt skikt av stenig morän. Många åkrar hade i dessa trakter en slående likhet med grusgångar. Hur någon gröda kunde växa på dem var ett mirakel. Inom detta område låg av naturliga skäl öns kalkstensbrott.

Vid Saxby fyr och på några andra ställen har kalkstensgruset genom landhöjningen och havets verksamhet anhopats till en serie ovanför varandra liggande strandvallar, som likt stelnade böljeslag kantar stränderna.

Den flacka kalkstensgrunden sänker sig i sydostlig riktning med 2—3 m per km, så att den i Sviby ligger 12 m under havsytan. På detta lutande plan, som kanske mer har formen av ett tvättbräde, ligger en puckel av hård, oskiktad kalksten. Den bildar kärnan i Vitberget sydväst om Fällarna. Vitberget är att betrakta som en erosionsrest från den epok, då ön täcktes av vatten. Det har alltså i stort sett samma tillkomsthistoria som Gotlands raukar. Vitberget och Högbacken i Borrbý utgör de högsta punkterna på Ormsö. Båda reser sig 11,9 m över havet.

Ovanpå denna kalkstensbotten ligger de s. k. kvartära avlagringarna. De utgöres av bottenmorän, strandgrus, glacialfluvialt grus, marin sand, varvig lera och i någon mån torv. På grund av berggrundens lutning är dessa avlagringar särskilt mäktiga i sydost. Dock räcker "fyllningen" inte riktigt till för att höja mark-

ORMSÖ

av

Anders Stenholm

Saxby fyr

Karta över Ormsö

ytans medelhöjd i dessa trakter till de nordvästra delarnas nivå. Detta visste ormsöborna utan kännedom om de geografiska avvägningsresultaten, ty man gick alltid *upp* till Hullo, Förby, Saxby, Kärslätt eller vad det nu var, men man gick *ner* till Sviby och Söderby.

Den kvartära avlagringskakan har i stort sett en jämn övre yta, som bildar en slätt med svag lutning mot söder. Slätten uppdelas i fyra bitar av tre mer eller mindre tydligt utformade rullstensåsar. Åsarna är tämligen smala och löper i nordnordväst—sydsydöstlig riktning tvärs över ön. Den västligaste och längsta

Strandvallar vid Saxby fyr

(11,5 km) av dem börjar vid nordkusten med det smala näset Östergrundet eller Borrbjgrundet. Den fortsätter sedan kurvigt och med tilltagande bredd mot Hakebacken (Håkabacken), där den krönes av den ärevärdiga, vitputsade kyrkan. Sedan löper den förbi byarna Hullo och Rumpo och slutar med Rumpo näs, som skjuter ett par km ut i havet på öns sydsida. Åsen är i genomsnitt 5—6 m hög. Dess högsta punkt utgöres av den tidigare nämnda Högbacken i Borrbj. Vid Lill-Kordbacken i Hullo höjer sig åsen 11,5 m över havet.

Den mellersta rullstensåsen börjar i norr med udden Rälby-Klubba och fortsätter genom Rälby till Brinkbacken ca 1 km sydost om byn. Därefter blir åsen svårare att följa i terrängen, men Stenorsbacken, Sviby berg och andra lägre gruskullar kring Sviby får betraktas som en fortsättning på denna ås. Vid norra randen av Rälby höjer sig mittåsen 6,4 m över den omgivande slätten och 10,2 m ö. h. Sviby berg ligger 7,5 m över havsytan.

Den östligaste åsen börjar med ön Lill-Tjucka i norr. Den fortsätter i Norrbynäset över Vårbacken till Norrby och över Norrbacken till Söderby och Hosby. I Hosby delar den sig i två grenar, som slutar med uddarna Långholmen och Obbholmen. Denna halvkilometerbreda ås är i hela sin utsträckning skönjbar i terrängen. Dess högsta punkter är Vårbacken (7,5 m ö. h.) och Norrbacken (6,5 m. ö. h.).

De tre rullstensåsarna fortsätter både i norr och söder med utlöpare under vattnet. Den östligaste åsen sträcker sig sålunda söderut från Obbholmen över Obbholms grund till Hästholmen.

Framför allt i anslutning till rullstensåsarna och deras utlöpare påträffar man på Ormsö iögonenfallande flyttblock. De största är *Kyrkstenen* vid Kyrkgrundet, *Smeden* sydost om Borrby, *Vargstenen* öster om Kärrslätt, *Baronstenen* öster om kyrkan och *Skärstenen* väster om Hosby.

Slätten väster om Hulloåsen härbärgerar den större av Ormsös två sjöar — Prästviken. Genom Prästviken flyter en liten å, som kallas Vadet ("Vae"). Den får sitt vatten från tvenne källor, Storkällan och Läkekällan ("Botarskelda") vid vägen mellan Hakebacken och Magnushov. I sitt nedre lopp är den gamla flodbädden torr. Här leder ett dike åns vatten ut i Hulloviken.

Den andra sjön är Diby träsk norr om Diby. Den är liksom Prästviken mycket grund och kommer inom en ej alltför avlägsen framtid att växa igen. Bägge sjöarnas stränder kantas av stora vassruggar, som är ett kärt tillhåll för åtskilliga fåglar. Bladvassen skördas vintertid och användes som taktäckningsmaterial.

Vad vegetationen beträffar så behöver man ej vara lokalpatriot för att påstå, att Ormsö är betagande vackert. Mörkgröna barrskogar, lummiga och örtrika lövängar, brungröna enbuskängar och tuviga strandängar bildar här tillsammans med de olika grödorna på åkrarna en omväxlande och grann mosaik. Egentlig kalmare hittar man endast vid vissa grusstränder.

Barrskogarna täcker stora områden på Ormsö. Det största skogsmassivet ligger mellan Magnushov, Bussby, Förby, Saxby, Kärrslätt och Fällarna. Det upptar en yta av nära 10 km² och består av högvuxen blandskog av tall och gran. Skogsområdets södra del ägdes under Estlands självständighetstid av staten. Där tillämpades trakthuggning med kalavverkning. Vid frösådden anlätade man ibland skolbarn. I den privatägda ormsöskogen försiggick föryngringshuggningen däremot alltid genom blädning. Man avverkade träden enstaka eller gruppvis här och där och lät skogen självså sig.

Andra stora barrskogspartier påträffar man mellan Hakebacken och Borrby, mellan Hullo och Rälby, på Magnushovs näs och söder om Norrby. Större delen av skogen mellan Hullo och Rälby är relativt fuktig. Här uppenbarar sig stundom små kärr och torv-

Björkdunge mellan Kärrslätt och Borrby

mosseliknande partier. Här och var stöter man också på helt trädlösa, sankta stråk, som i folkmun ansågs vara spår efter gamla farleder, men vars uppkomst och underhåll troligen har något med smältvatten och vårfloed att göra.

Förutom de nu uppräknade större skogspartierna finns det på Ormsö smärre talldungar på flera andra ställen, t.ex. Borrby holm, Stor-Tjucka, Obbholmen, norr om Diby och i Sviby utmarker. Talldungarna har ofta ett större eller mindre inslag av lövträd och granar.

Skogarnas undervegetation är varierande. De torrare skogarna i nordväst är ofta mossrika. I de fuktigare barrskogarna mellan Hullo, Rälby, Norrby och Sviby dominerar fältskiktet mer av ris, såsom blåbär, lingon, kråkbär, odon och skvattram. Fläckvis förekommer iögonenfallande ormbunksbestånd. Väster om Diby träsk utgör guckuskon det stora dragplåstret.

Större lövskogar förekommer ej på Ormsö men väl några lövskogsdungar. En vacker björkdunge återfinner vi t. ex. mellan Kärrslätt och Borrby.

Lövträdens rätta hemvist på Ormsö är annars lövängen. Eftersom det knappast finns några hävdade lövängar i Sverige längre, är en snabbskiss över detta ljuvliga växtsamhälle motiverad.

När hasselbuskarna inledde årets blomning på lövängen eller "enge", som den rätt och slätt kallades på Ormsö, fanns där väl inte så mycket att se. Men redan i april började blåsippona på de mest gassiga ställena skjuta undan det prasslande fjolårslövet och titta fram. Anmärkningsvärt är, att dessa vårens budbärare på Ormsö hade en stark och mycket angenäm doft, en sensation, som jag hittills inte erfarit hos Sveriges blåsippor. Ett par veckor senare bredde vitsippsmattorna ut sig. Sedan dröjde det inte länge förrän gulsippona och gullvivorna satte dit sina färgklickar. Och utan att man riktigt visste hur det gick till, så

Utsikt över Prästviken

Slätterkarlar på lövängen

stod lövängen där med sin blomsterprakt, som i fråga om färg och form vida överträffade ett festligt fyrverkeri. Johannesnycklar och Jungfru Marie nycklar stod i stram givakt, smörbollor och blåklockor dinglade på sina skaft och liljekonvaljer och nattviolor parfymerade nejden med sin utsökta essens. Talrika sångfåglar bidrog vid denna tid att göra lövängen till en sannskyldig helgedom.

Men ormsöbon lät sig sällan entusiasmeras av denna prakt. För honom var lövängen främst slitsam slättermark. Redan tidigt på våren vidtog fagningen ("rais" hette det på ormsösvenska), dvs. upprensningen av gläntorna från torra kvistar och grenar. Bråten dolde man så gott det gick i busk- och trädklungornas skrymslen. Fagningen var föga omtyckt. Ofta överläts den på kvinnorna; ibland försumrades den helt. I början av juli gick man man ur huse för att med liens hjälp på lövängen skaffa vinterfoder åt kreaturen. Därvid anlätade man även lejd arbetskraft. Oftast var det grannarna eller torparna som engagerades. På en löväng kunde man då stundom se bortåt dussin slätterkarlar och -kvinnor gå snett bakom varandra och svepa sina liar genom det tunna och sega gräset. Anledningen till det stora uppbådet av arbetskraft var väl, att man fort ville bli av med det tunga och slit samma arbetet. Som barn hörde jag ofta sägas, att den eller den ängen var av storleksordningen så och så många mans "hlet" (slätter). Därmed förstods, att ängen i fråga kunde avverkas av det angivna antalet slätterkarlar på en dag. Nog fick jag det bestämda intrycket, att forna dagars beting måtte ha varit övermänskliga. Men så började slätterdagen också vid soluppgången på den tiden.

När höet torkat, räfsades det samman och kördes hem i skrindor. På de mer avlägsna lövängarna fanns det ofta små lador, där höet stuvades in under höbärgningstiden för att sedan transporteras hem på vintern.

Efter höbärgningen såg lövängarna ut som välanlade gräsmattor. Genomsnittsturisten, som kanske var måttligt intresserad av blommor och bin, häpnade ofelbart inför anblicken av dessa vidsträckta slätterytor. De var emellertid inte särskilt behagliga att gå på, åtminstone inte barfota. Grässtubben kunde vara nog så vass.

Några veckor senare var det åter dags att bege sig ut på "enge". Nu skulle man skaffa lövfoder åt krea-

turen. Hamling förekom sällan. I regel fällde man de generande träden i hela sin längd, kvistade av dem och band ihop de lövbärande grenarna till kärvar, som soltorkades och förvarades i lador eller på loft som komplement till höfodret. Vanligen var det fåren som undfägnades med denna kost. Av de fällda trädstammarna (mest al och björk) gjorde man brasved, som såldes. För eget bruk nöjde man sig med de överblivna grenarna.

Innan lövängen lämnades i fred för säsongen lät man kor och hästar beta där. Som tack för gästfriheten gav de bidrag till ängsmarkens näringsförsörjning.

Lövängarna låg spridda över hela Ormsö. Större sammanhängande partier fanns väster om Saxby, öster om Kärrslätt, mellan Kärrslätt, Fällarna och Magnushovs holm, väster och öster om Hullo, mellan Borrbby och Rälby, runt Sviby i en vid halvcirkel, söder om Diby, norr och sydväst om Norrby och mellan Söderby och Hosby.

På många ställen utefter ormsökusten förekom också buskängar, som i buskskiktet helt dominerades av enar. Buskängarna utnyttjades mest som betesmarker, i undantagsfall som slätterängar. Den största buskängen låg på Magnushovs holm.

Längs stränderna eller i deras närhet låg också träd- och busklösa ängar. De användes både till bete och slätter. Ofta var de mycket tuviga. På våren och hösten låg de delvis under vatten. Från dessa sankmarker steg på vår- och försommardagarna kören från otaliga vadarfåglars strupar. På kvällen bjöd grodorna där på konsert.

De områden, som efter denna inventering är kvar av Ormsö, upptogs av åkrar och bebyggelse.

Hemforsling av hö i skrinda

Enbuskäng på Magnushovs holm

Vad åkrarna beträffar så rådde ända fram till 30-talet s. k. tegskifte på ön. Marken inom varje by var fördelad mellan byamännen så, att varje delägare erhöill sin andel i varje till godheten ensartat ägostycke inom byn. Detta gällde alla s. k. inägor, dvs. åkrar, lövängar, rotfruktsland o. dyl. Utägorna eller utmarkerna ägdes däremot av byns bönder gemensamt. Genom denna anordning kunde en bonde ha något tiotal åkertegar utspridda över byns gården.

Under 30-talet övergick man i allt större utsträckning till enskifte. Genom att varje gård fick sina ägor samlade i sammanhängande stycken skapades förutsättningar för ett mer rationellt jordbruk. Det innebar bl. a. att åtskillig obruten mark lades under plogen, att nya och mer effektiva jordbruksredskap anskaffades, att man kunde bestämma över växtföljden och odlingsarealerna på ett friare sätt och att man slapp en massa onödigt spring kors och tvärs över byns ägor. Från att ha varit mest en kvinnornas angelägenhet började jorden nu i allt större utsträckning brukas av männen. Vändplogar, radsåningsmaskiner och slåttermaskiner kom allt mer i bruk, och nästan all tröskning klarades av vid de ångdrivna tröskverken, som ägdes av flera gårdar gemensamt. Ångpannornas kraft utnyttjades också ibland till att driva sågverk, spånhyvlar o. dyl. Däremot användes givetvis vinden som drivkraft i de väderkvarnar, som fanns i utkanten av nästan varje by. På sistone försiggick dock huvudparten av mällden i kommersiella fastlandskvarnar.

På åkrarna odlade man stråsåd (råg, korn, havre och vete), potatis, rotfrukter (rovor, kålrötter, morötter och rödbetor), baljväxter (ärter och bönor), spånadsväxter (lin och hampa) och i någon mån foderväxter (klöver och timotej). På mindre arealer i gårdarnas närhet såg man dessutom ofta vitkål, rädisor, trädgårdssallat, matlök, gurka, dill, bondtobak m. m. Även pumpor och tomater kunde man odla på skyddade ställen.

Åkrarna låg i allmänhet runt byarna eller i deras närhet. Det största sammanhängande åkerfältet och kanske också det bördigaste fanns vid Magnushov.

Byarnas antal på Ormsö uppgick till 18 om man räknar med Hakebacken, Bynäs och Kärret, som var relativt små. De tre största var enligt 1934 års översikt

Sviby med 61 gårdar och 352 invånare,
Borrby med 57 gårdar och 335 invånare och
Kärslätt med 49 gårdar och 292 invånare.

De flesta byarna var typiska klungbyar, även om andra former förekom. Kärret, som var nybyggarsamhälle, var en utpräglad radby. Efter enskiftets genomförande märkte man i byarna en viss decentraliserings-tendens i byggnationen.

Hullo — Hakebacken var öns kulturella, administrativa och merkantila centrum. Frånsett lantgårdarna fanns här både den lutherska och rysk-ortodoxa kyrkan (den senare blott öppen en eller ett par gånger om året eftersom församlingen på ön endast bestod av ett tiotal medlemmar), kommunalhuset, flera skolor, godtemplarlokalen, sjukstugan, kooperativa handelsföreningen jämte två privata affärer samt villor och pensionat. Här kunde man åtminstone tidvis konsultera läkare, resonera med öns ende polis och träffa kustbevakningen. En apotekare försökte också etablera sig någon gång på 30-talet, men han gick snart i konkurs. Ormsöborna hade överlag god hälsa, och det var inte brukligt att söka vård för varje liten krämpa. Än mindre åt man piller i tid och otid. Vid allvarligare åkommor fanns sjukstugan till hands. Dessutom låg ju Hapsal med sina resurser inom räckhåll.

I Hullo låg också Kalkugnsbacken, där man sommartid anordnade hembygdsfester, idrottsevenemang o. dyl. Strax intill såg man resterna efter den förfallna rysk-ortodoxa kyrkogården.

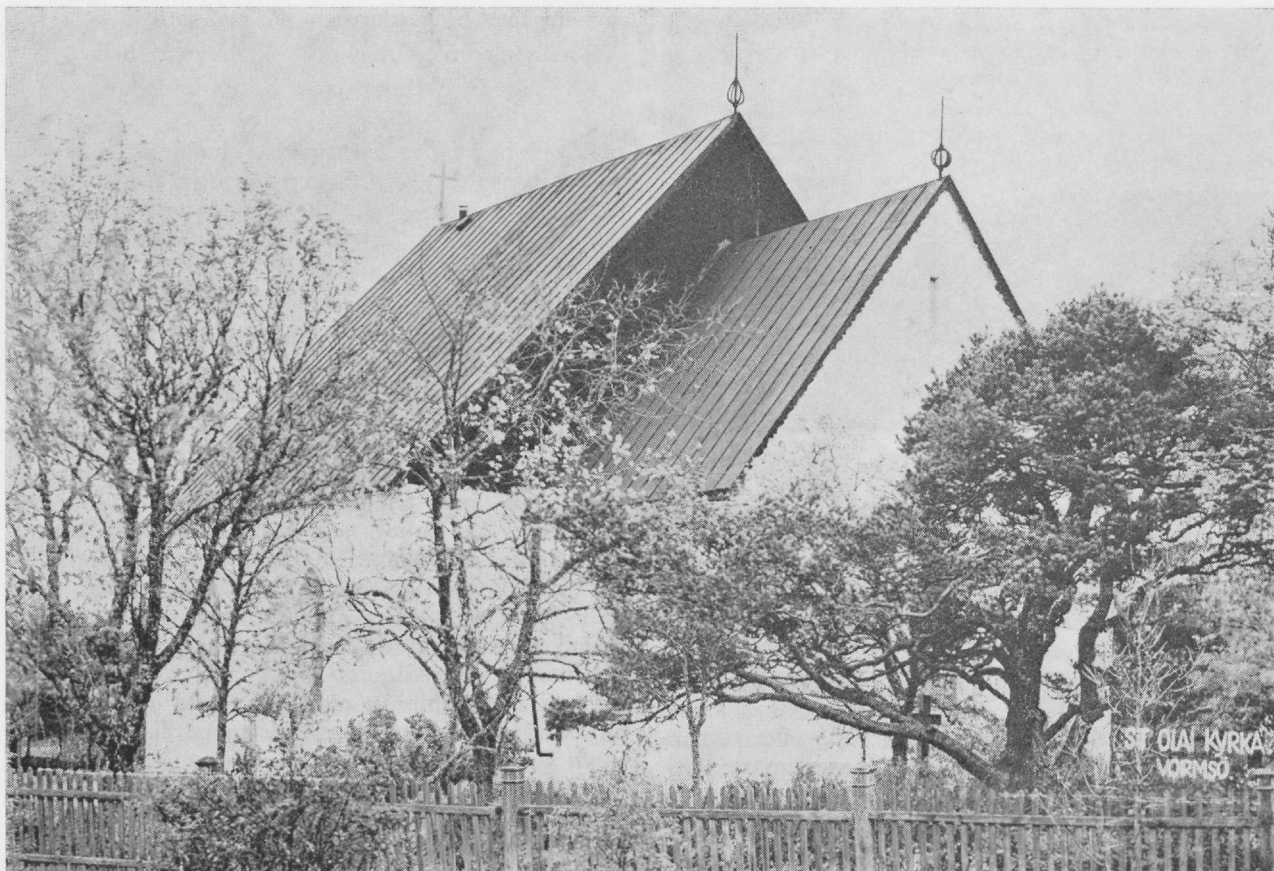
Den lutherska kyrkan (också kallad S:t Olai kyrka) härstammar från början av 1300-talet. Då uppfördes det lilla fyrkantiga koret av sten. På 1400-talet försågs koret med ett långhus av trä. Långhuset hade i väster ett klocktorn av samma material. År 1632 uppfördes på samma ställe ett nytt långhus av sten. Klocktornet brydde man sig inte om att ersätta. I stället placerades kyrkklockan i en öppning i västra gaveln på långhuset. Grundstenarna till det gamla klocktornet kunde ännu skönjas utanför kyrkans huvudingång. Innan koret byggdes fanns troligen på samma plats en mindre träkyrka.

Intill kyrkan låg den jämförelsevis stora prästgårdsbyggnaden, som också inrymde församlingssal. I präst-

I skördetid

Ormsö S:t Olaf kyrka

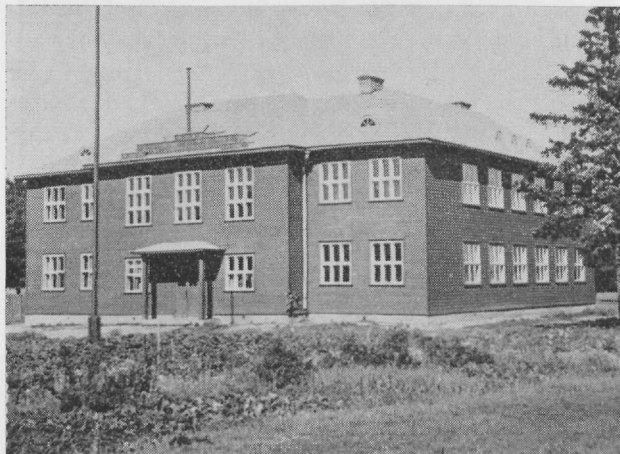
gårdens trädgård stod en minnessten över missionären och läraren L. J. Österblom, som verkade på ön under åren 1873—1887. Utanför västra kyrkgränden reste öborna 1929 en minnessten över de i Första världskriget fallna frihetskämparna från Ormsö. Där vigdes också de tyska soldater, som stupade i Andra världskriget på Ormsö, till sin sista vila. Några meter från minnesstenen växte den tall, under vilken det fordoms stod en stolpe ("kärke-kåken"), vid vilken offentlig spöslitning övergick dem, som förbrutit sig mot

kyrkans bud. Inte långt härifrån låg kyrkogården, där de äldsta gravarna var prydda med hjulkors. Ett stenkast från kyrkogården hade vi den gamla klockargården, som på 30-talet förvandlades till sjukstuga. Här fanns också ett litet ålderdomshem, där bl. a. den sista ormsöbon, som gick på rote, fick sin fristad. Strax intill låg rökstugan, som var på god väg att bli öns museum.

Även i Kärrslätt fanns en obobodd rökstuga. De offentliga byggnaderna utgjordes i denna by av skolhuset och missionshuset. I västra utkanten av Kärrslätt fanns flera smedjor. Byn höll sig också med egen handelsbod.

Den grekisk-ortodoxa kyrkan

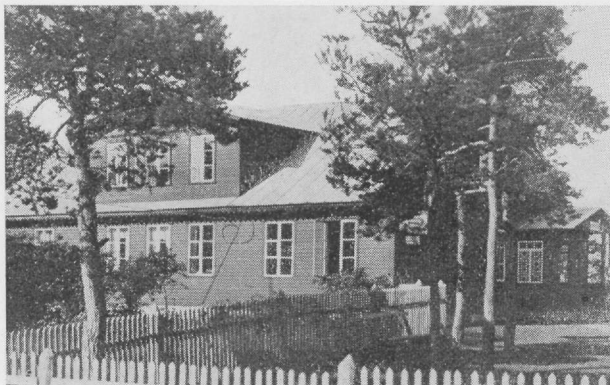

Nya skolhuset i Hullo

Kooperativa handelsföreningen

Kommunhuset

I Saxby fångades blicken framför allt av det nära 22 m höga fyrtornet.

Förby var öns förnämsta sjöfartsby. Här sträckte sig flera båtbyggor ut i sundet, och på redden låg det nästan alltid stora en- och tvåmastade skutor, som seglade på olika östersjöhamnar med ved, virke, potatis och äpplen.

Magnushov dominerades av resterna från de gamla herrgårdsbyggnaderna och den förvildade slottsparken. Huvudbyggnaden revs definitivt i mitten på 30-talet, men ekonomibyggnaderna fanns delvis kvar. Herrgårdsbyggnaderna var av sten och hade ursprungligen röda tegeltak. Av sten var också parkmuren och herrgårdens stora väderkvarn av holländsk typ, som nu låg i ruiner. I herresätets gamla flygelbyggnad inrymdes ett mindre pensionat och spritmonopolets försäljningslokal. Mot sydost underströks herrgårdskaraktären av en poppel- och askallé. När man vandrade genom den gamla allén, gled tankarna gärna tillbaka till gångna tider. Man erinrade sig, att på denna lilla ö vid Finska vikens mynning har fria svenska bönder i

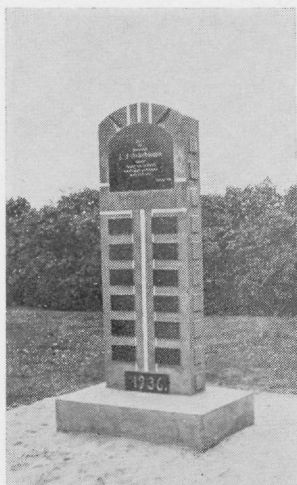
århundraden plöjt sin jord. Deras privilegier och rättigheter har tid efter annan bekräftats av olika regenter inte minst under den svenska tiden. Likväl så hamnade de under godsägarväldet så småningom i en situation, som var livegenskapen förvillande lik.

Själva godset Magnushov grundades år 1604 av fänrik Magnus Brummer, som hade fått området som förläning av svenska kronan. På 1620-talet blev godset greve Jakob De la Gardies egendom. Han blev så småningom ägare till hela ön och efterträddes av sin son Magnus Gabriel De la Gardie. År 1675 kom Ormsö i släkten von Königsmarcks ägo, och 1748 köptes ön av baron Karl Wilhelm von Stackelberg. Den sistnämndes släkt styrde och ställde sedan på Ormsö i 148 år tills godsägarväldet upphörde. Ja, tankarna kommer och går på denna svett- och tårbestänkta mark.

Omedelbart nordost om Magnushov bildade några gårdar det lilla samhället Tompo, och något längre norrut gömde sig Fällarna litet vid sidan av allfarvägen.

Minnesstenen över de i Första världskriget fallna frihetskämparna från Ormsö

*Minnesstenen över
L. J. Österblom*

Solkors på kyrkogården

Bussby, som ligger väster om Magnushov, för tankarna till "Bussby bröllop".

Enligt den muntliga traditionen på Ormsö hölls en gång under Stackelbergarnas tid på 1700-talet ett stort bröllop i Bussby. Som sed var hade man i trenne dagar rustat sig för bröllopet. Man hade bryggt och bakat, hängt upp vita lakan på väggarna och dekorerat dem

med halm- och granriskors. Det lyckobringande glaspärlshjärtat var på sin plats bakom brudparets sittplats, och över långbordet hängde en utsirad ljuskrona ("ljuspipa") av trä. De flesta byborna var inbjudna, och alla tecken tydde på, att det skulle bli ett hejdunderande bröllop. Det började också bra på lördagskvällen. Man åt och drack, spelade och dansade, sjöng och skrattade natten lång. Även söndagens bröllopsfärd till och från kyrkan förlöpte normalt i de lövskrudade och bjällerförsedda vagnarna. Inte heller på söndagskvällen och söndagsnatten inträffade något

Interiör från rökstugan på Hakebacken

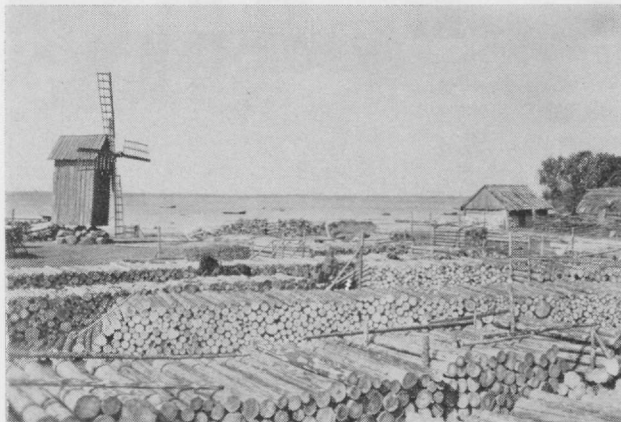
särskilt anmärkningsvärt. Men på måndagen infann sig baron i egen hög person i bröllopgården åtföljd av sin inspektör. Det var arbetsdag, och man befarade det värsta. Men godsägaren var så len i mun denna dag. Här skulle visst inte arbetas. En sådan glädje, som här rådde, fick inte dödas. Den skulle vidmakthållas. För sin del lovade han bidra med ett fat brännvin från herrgården. Byborna, som inte var vana att få annat än bannor och ovet från det hållet, såg förstås litet undrande på varandra. Vadan denna givmildhet? Hade baronen anfäktats av sitt samvete och blivit en annan människa? Dessa tankar försvann dock snart när brännvinet kördes fram på gårdsplanen och en hel herrgårdsorkester med vidunderliga instrument spelade upp till dans. Det var annat ljud än talharpans kvidande läte. Som en löpeld spred sig ryktet om baronens tilltag genom byn, och det dröjde ej länge, förrän både unga och gamla var församlade i bröllopgården. Alla bybor i Bussby, Bynäs och Tompo var bjudna, det hade baronen själv sagt. De som

Kärslätt skolhus

Klockargården ombyggd till sjukstuga

Massavedsupplag i Förby hamnområde. Kvarnen härstammar från Dagö

Lastning av massaved i Förby hamn

Magnushovs herrgård på Stackelbergarnas tid

avböjde baronens invit motades till bröllopsgården med våld. När så alla invånarna i de tre byarna var församlade och supits mer eller mindre redlösa, formerades de till ett s.k. glädjetåg. Med den spelande orkestern i täten ringlade den skrånande karavanen i skydd av mörkret Långgatan fram i riktning mot stranden, där några främmande fartyg strax innan gått till ankars. De som i smyg såg och hörde detta sällsamma skådespel fick intrycket, att hin håle själv förde befålet över den besatta skaran. När tisdagen grydde och de främmande fartygen lättade ankar, var det ej många öbor som visste vad som hänt. De deporterades hus jämnades med marken, och deras ägor införlivades med herrgårdens. Faktum är, att man ännu långt in på 1900-talet kunde se spår efter husgrunder

Dagsverkshuset ("kordhuset") och smedjan vid Magnushov

i terrängen på de platser där byarna legat. Bland orsbefolkningen spreds ryktet, att invånarna i de tre byarna varit så ogudaktiga, att djävulen ledde dem ut i havet. Men de som visste bättre sade: "Den dag skall komma, då baronens makt är bruten och hans jord skall bli återlämnad till de rättmätiga ägarna". Och förvisso hann ormsöborna få se den spådomen gå i uppfyllelse till punkt och pricka.

Men nu åter till bygranskningen.

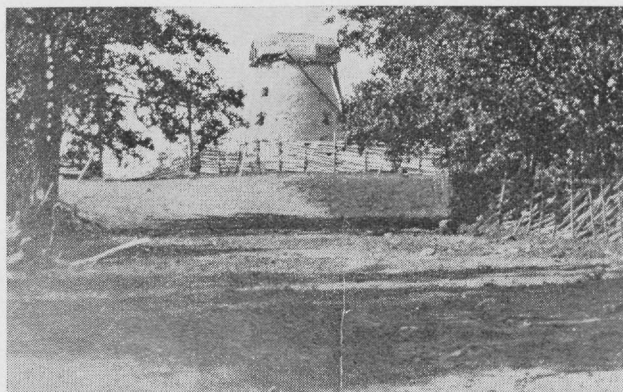
Några övergivna saltdammar av äldre datum nordväst om Borrby vittnade om saltanskaffningsproblem på Ormsö samtidigt som de påminde om det gagnlösa i att basera industriell verksamhet på felaktiga premisser.

Norr om Rälby låg Bethania barnhem, en vacker byggnad med mansardtak. Strax intill fanns även ett privat sommarhem i allmogestil. Här på Rälby-Klubba förekom tjärbränning i tjärdalar. Halvvägs mellan Rälby och Sviby fanns under några år under 30-talet en stor silverrävsfarm.

Vid vägen mellan Diby och Norrby reste sig den större av de två nybyggda betongfyrrarna vid Norrby. Den mindre låg på Norrby näs. Dessutom fanns det två äldre träfyrrar mellan Norrby och Söderby. Norrby hade egen folkskola. En privat folkskola fanns även i Hosby.

Vid vägen mellan Söderby och Hosby såg man ruinerna efter Söderby krog, som utgjorde den sista resten av godset Söderbyhov, som uppfördes här under 1600-talet. I en gård vid korsningen mellan vägarna från Hosby, Söderby och Sviby bedrevs grisavel.

Sviby var mest känt för sin hamn, som hade öns största brygga. Härifrån utgick postbåten ("Imatra"),

Magnushovs förfallna väderkvarn av holländsk typ med grundmurat kvarnhus

"Arla", "Svealand", "Svea" eller vad de nu kunde heta under årens lopp) till Hapsal, och här anlände turistströmmen sommartid till ön. På bryggan stod väntande kuskar redo att med sina hästdroskor transportera sommargästerna den halvmilslånga vägen till Hullo, som i regel var deras mål. De vanliga bondvagnarna gjorde sig utan tvekan bäst här, men som en eftergift åt kravet på komfort anskaffades droskorna. De var utrustade med bladfjädrar och hade gumskodda hjul. Till och med en personbil hann trafikerat sträckan under några korta sommarmånader innan ofärden kom.

Dukat bröllopsbord

Bröllopsfölje

Får jag föreslå, att vi tar plats i en hästdroska för en åktur på denna — man skulle nästan kunna säga — kungsväg, utefter vilken kung Gustaf VI Adolf färdades, när han som kronprins 1932 besökte ön. Efter som jag är barnfödd i Sviby och har traskat vägen otaliga gånger, kan jag tjänstgöra som guide medan vi guppar fram på den slingriga grusvägen.

Från bryggan och ända fram till byn har vi på högra sidan magra, steniga åkrar. På vänstra sidan öppnar sig Svibybukten med sina många småvikar, uddar och holmar. Nedanför Nätbacken ligger skötbåtar förtöjda, och på Ytterstholmen, lite längre bort, ser vi byns varv, där man byggde och pysslade om sina skutor; och längst bort skymtar Rumpo näs. Vattnet i viken är klart och rent, och den långgrundna sandbottnen inbjuder till härliga bad. Innanför Eknäsviken, strax hitom Rumpo näs, ligger Eknäset med ett litet tegelbruk. Torparsamhället där intill kallas Kanaan. Frånsett namnet har det inga likheter med "landet som flyter av mjölk och honung".

Nu svänger strandvägen mot norr, och vi har Sviby rakt framför oss. Redan på detta avstånd ser vi Berget med sina två väderkvarnar. Vi ser också inkörsporten till byn, en stor grind med överslä, vid vilken jag som barn tjänat många grindslant. Byn ligger liksom de flesta andra byarna på Ormsö inbäddad i lummig grönska. På detta avstånd ser vi ännu inte spåren efter den våldsamma brand, som den 13 juni 1932 lade halva byn i aska. Det var en katastrof av väldiga mått. Elden bröt ut i en stuga mitt i byn och spred sig snabbt till angränsande hus. De torra halmtaken gjorde att branden fick ett nästan explosionsartat för-

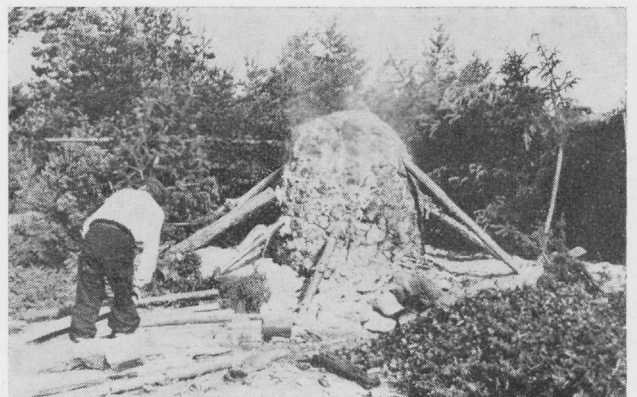
lopp. Inom loppet av några få timmar stod över 80 hus i lågor. Hettan var oerhörd och omöjliggjorde praktiskt taget allt räddningsarbete. Höns flög omkring som brinnande facklor, och svedda kor råmade i dödsångest. Som väl var brändes ingen människa inne. I byn fanns vid denna tid inga brandredskap. När några sprutor så småningom anlände, fick man endast inrikta sig på att förhindra elden från att sprida sig. Framemot kvällen var elden under kontroll, men ännu hela natten glödde och småbrann det lite här och där. Mellan skorstensruinerna gick utmattade människor och påtade i askan efter det, som för bara några timmar sedan hade varit deras hem. Mycket få, om ens några, tillhörigheter kunde räddas.

Nu är vi framme vid byn och kan tydligt se var gränsen mellan den brandhärjade och den förskonade delen går. Takbeklädnaden på de nya husen utgöres i stor utsträckning av cementplattor, medan de äldre husen i allmänhet har kvar sina mer eller mindre mossbelupna halmtak. På några av de äldsta halmtaken växer det t. o. m. små träd.

Bygatan leder fram till ett litet torg, Simas torg, mitt i byn. Torget utgör samlingspunkten för byns mankön. Här sammankallar byåldermannen ("länsman") med sin lur byalaget till bystämma, och hit kommer man opåkallad för att prata bort en stund och orientera sig om skeendet i omvärlden. Berättartalanger saknas inte, och humorn flödar. Här ett smakprov. Ett väckelsemöte hade hållits i bönehuset och

Bethania barnhem på Rälby-Klubba

Tjärbränning i tjärdal

Kuskar med hästdroskor på Sviby brygga

många bybor hade blivit frälsta, bl. a. den för sin manhaftighet kända hustrun till en estnisk bonde. När denne strax efteråt på torget underrättas om tilldragelsen, kommer det illusionsfria svaret på bruten ormsösvenska omedelbart: "Nå, om an e vrälstan tå e krattn mä" (nå, om hon är frälst då är djävulen också det).

Även för byns pojkar är torget ett kärt tillhåll. Här spelar man volleyboll eller roar sig på annat sätt. De som seglat på världshaven berättar gärna om sina upplevelser i hamnstädernas glädjekvarter. De mustiga berättelserna illustreras omsider på angränsande plank och ladugårdsdörrar. (Jämfört med de pornografiska alster som sköljer över Sverige i dag var dock dessa inskriptioner nära nog sedesamma).

Vid torget gör vägen en tvär krök åt vänster. På höger sida ser vi den nybyggda brandstationen. Strax intill står stolpen med stormklockan. Bygatorna kantas av bondgårdar och torparbostäder. De flesta böningshusen är rödmålade med vita knutar. Staket förekommer, men vanligen är gårdarna omgivna av gårdsgårdar av den på Ormsö så vanliga hankårdsgårdstypen: kluvet gårdsel lagt i lutande ställning mellan lodräta störrar. Störparen hålls samman av 8-formigt hopridna vidjor, och slanorna ("trindarna") är vanligen märkta med gårdens bomärke. Som exempel kan vi ta vårt bomärke X. Här och var stöttas gårdsgårdarna av stenar, och gångtrafiken passerar

Kung Gustaf VI Adolf besöker som kronprins Ormsö den 3 juli 1932

dem via stättor. På en del ställen är också stengårdsgårdar rätt vanliga. Tyvärr har även taggträdens styggelse fått fotfäste på ön.

Flaggstängerna, som reser sig på gårdarna, användes stundom även som fästpunkter för radioantennor. Det är ingen tillfällighet om man hör "Farbror Sven" annonsera: "Stockholm—Motala". Apparaterna brukar vara inställda på den frekvensen. Telefonstolparnas virrvarr av trådar vittnar om att telefonnätet börjar tätna i byn. Elkraften lyser emellertid ännu med sin frånvaro. Belysningsproblemet är löst med fotogenlampor och "levande" ljus.

Om man bortser ifrån dammet är de grusbelagda bygatorna sommartid i allmänhet i gott skick. Det händer t. o. m. att de sopas inför förestående helger. Om våren och hösten kan de däremot bli nog så provande.

Nu är vi framme vid det ockrafärgade bönehuset, som tillika fungerar som samlingslokal och auktionshall. Här är också byns söndagsskola inrymd. Bönehus finns i nästan alla byar på Ormsö, och de är i allmänhet välbesökta. Över huvud taget är kyrksam-

Svibyviken med sina många småvikar, uddar och holmar

heten mycket stor, och den religiösa aktiviteten har utan tvekan satt spår efter sig i bygden. Man lever i allmänhet i god grannsämja. Dörrarna står i regel olåsta, och kriminella beteenden är ytterst sällsynta. Man helgar vilodagen. På söndagarna ser man aldrig någon ormsöbo utträta arbete på åker och äng.

Nu har vi passerat byn, och färden går uppför Kärrbacken eller Kyrkbacken, som den rätteligen borde heta, eftersom man anser, att det en gång i tiden har funnits en kyrka här. Om vi kunde se tvärs igenom väggen på vår väderkvarn, som står här på vägens högra sida, så skulle vi kunna bevitna, hur ett stort stifthjul av trä på den horisontella vingaxeln via ett pinn-drev, likaledes av trä, överför rörelsen till den övre kvarnstenen, som i sitt centrumhål matas med säd från en tratt. Matningen regleras genom att man medelst ett snöre påverkar matningsrännans anläggning mot drevets fyrkantiga axel. Mjölet uppsamlas i kvarnens bottenplan. Dyliga stolp- eller stubbkvarnar är mycket vanliga på ön och finns i utkanten av nästan alla byar.

Och nu, mitt herrskap, ber jag er titta framåt igen. Där borta i skogsbrynet ser ni något, som alltid brukar påkalla förstagångsbesökarens uppmärksamhet — en ormsökvinna i folkdräkt. I både helg och söcken går kvinnorna på Ormsö klädda på detta sätt. Personligen har jag alltid haft lite svårt att upptäcka de estetiska värdena i denna dräkt, men jag skall i alla fall försöka beskriva den.

Underkjolen täckes av en plisserad hängselkjol av svart ylletyg. Den börjar i bröstregionen och slutar något nedanför knäveckan. Kjolen är nertill på insidan fodrad med ett ca 15 cm brett band av vitt bomullstyg; hängselpartiet ("evordailn") är för det mesta rött. Plisseringen permanentas med träckelgarn och strykjärn. Men det är inte alls ovanligt, att man i samma syfte lägger kjolen i press under nygräddade och varma surbrödslimpor. Till kjolen hör ett brett skärp. Detta är dock i allmänhet täckt av den s. k. "jacken", en trångbröstad jacka eller blus med breda, stoppade axlar och hög knäppning. Vinterjackan är

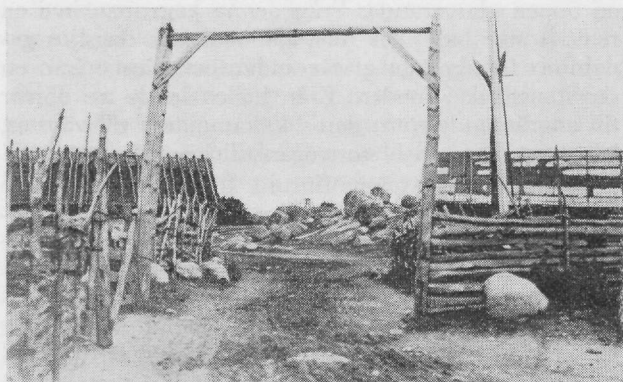

Sviby berg

ma naturer användes den också till att skylla ansiktet med. Sjalen är av ylle, har i regel storrutigt mönster och är försedd med fransar i kanten.

"Bindpongen", som ormsökvinnan ofta bär med sig, är en kombination av bärkasse, handväska och syskrin. Där hör framför allt stickningen hemma. Närhelst händerna frigöres från annat arbete kommer stickningen fram. Oftast är det sockor och vantar som även på gående fot växer fram mellan de otroligt flitiga och skickliga fingrarna. Några kosmetiska artiklar letar man förgäves efter i "bindpongen". Man klarar sig gott med tvål och vatten. Och jag försäkrar er, vackrare och friskare hy än den, som ormsöflickorna består sig med, finns inte. Håret är flätat i två långa flätor, som hänger ned på ryggen och hålles samman av ett inflätat hårband. I festligare sammanhang är hårbandet 4—5 cm brett och av siden. Färgen är blå när man i lövskrudad vagn åker till kyrkan för att vigas, men den är svart när man ingår i den sjungande skara, som följer en hädangången till den sista vilan.

Ormsökvinnans folkdräkt omfattar också några plagg, som numera är mycket sällsynta. Jag tänker på "ärmarna" och "gråkihl". "Ärmarna" kan beskrivas som ett slags kort-kort vit linne- eller bomullsblus med långa puffärmar och fasthållen med ett spänne framtill. "Gråkihl" är en vid yllekappa med sprund och några djupa veck baktill. Båda dessa plagg härstammar från en tid då ormsökvinnans klädedräkt var mindre pyramidal i sin utformning och bättre anslöt

Inkörporten till Sviby

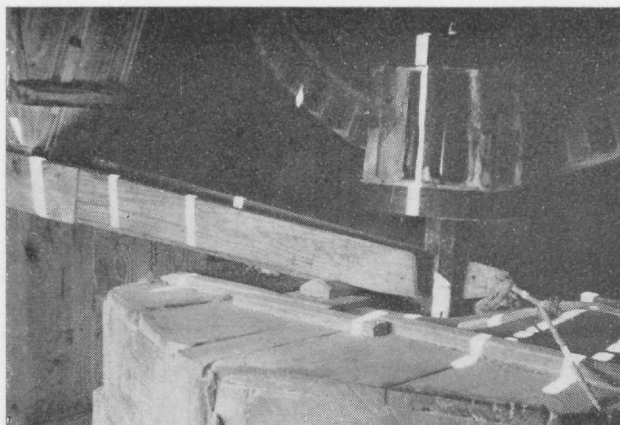
gjord av marinblått ylletyg, sommarjackan av ljust, mönstrat bomullstyg. Knapparna i dessa jackor varierar rätt mycket och är ofta handplockade i sybehörsaffärerna. Benen döljes under röda, stickade strumpskåft, s. k. "läggjar". Utanpå dem träder man vita sockor, som går upp på halva smalbenet. Fotbeklädnaden utgöres vanligen av "skuar", vars lädersnören ("fängjar") är förlängda med meterlånga, centimeterbreda, svarta bomullsband, som viras med stor omsorg kring sockan. Sockans överkant lämnas därvid alltid fri liksom några springformade partier i snörningszonen. En "sku" tillverkas av ett trapetsformat läderstycke, som sys ihop framtill och baktill och veckas runt om. Veckningen åstadkommes ofta med tändernas hjälp. Den svarta färgen framtröllas med järnsulfatlösning. I stället för "skuar" använder man också numera vanliga lågklackade skor. Även högskaftade snörkängor förekommer.

Huvudbonaden utgöres av huvudduken, som oftast är rödvitrutig med inslag av blått. Den finns i tvenne utföranden: en tjockare för vinterbruk och en tunnare för sommarbruk.

I utstyrelsen ingår också en s. k. "stor duk", en sjal, som kommer till användning i ruskväder. Av blygsam-

Sviby efter branden 1932

Interiör från väderkvarn

sig till kvinnokroppens form. På den tiden bar också männen folkdräkt. Nu kan man på sin höjd se den maskulina allmogedräkten på hembygdsfester och i folkdassammanhang.

Under detta dräktstudium har vi hunnit passera Borskogen med Borskogshagen, Bärkärret, Granbacken och gränsen mot Hullo. På bägge sidorna av vägen, som här uppvisar ett par mindre kurvor, ligger lövängarna gröna. När vårflo den sätter in, är landsvägsdikena på denna plats fyllda med vatten. Vattnet kan t. o. m. stiga så högt, att stora delar av ängen blir översvämmade. Aldrig skall jag glömma den dag då jag som 10-årig skolgrabb just här på ängen med ett välriktat slag av en gärdsgårdsstör bedövade en femkilos gädda och tog med den till skolan, där den givetvis åstadkom både beundran och uppståndelse. Lyckligtvis upptäcktes den inte av fröken, som kunde vara rätt hårdhänt ibland. Denna min uppfattning om fröken grundar sig på direkta iakttagelser. En vinter, när det var smällkallt ute, hörde vi under en historiektion ett förfärligt skrik utifrån farstun. Fröken ut för att se efter vad som stod på. Utanför dörren stod en gosse med tungan fastfrusen vid dörrhandtaget. Med ett kraftigt ryck befriades han resolut ur sin befängda belägenhet och förpassades in i klassrummet, där han fick ligga på en bänk och blöda både länge och väl. Jag vet inte om åtgärden var av pedagogisk art och avsåg att vara något slags dramatisering av "Stockholms blodbad", som vi just läste om. En annan gång råkade en pojke kasta en sten in igenom rutan till hennes klassrum. Grabben togs mer eller mindre på följden genom att säga: "Inte gjorde jag det gatet (gat = hål) på, det gatet var förr på". Upplýsningen fick dock ej den avsedda blidkande effekten på fröken. Fröken blev om möjligt ännu rödare i ansiktet än hon redan var och genmålde i forte och stackato: "Nej — det — 'gatet' — var — inte — förr — på" samtidigt som hon utdelade ett par rungande örfilar. Dessa klargjorde med all önskvärd tydlighet, att fröken inte var att leka med.

Ja, där har vi förresten nu de ryska popernas gamla prästgård, som var skådeplatsen för de relaterade händelserna från mina första skolår. Och där intill reser sig den tegelstensröda grekisk-ortodoxa kyrkan sedan

slutet av 1880-talet med sina lökkupoler. Därmed har vi också nått slutet på vår droskfärd. Jag tackar för uppmärksamheten och önskar er många trevliga dagar i Hullo.

På en sådan "sightseeing", som vi nyss varit med om, fick man dock bara en ytlig och flyktig bild av förhållandena på ön. Ville man komma öborna och deras villkor in på livet, fick man allt stiga av droskan, träda in i bondgårdarna och där i lugn och ro göra sina iakttagelser. Eftersom jag tror, att vår gård i Sviby var ett gott exempel på en medelgod ormsöbondgård (bättre och sämre fanns), och att den var rätt så typisk för ortens byggnadsskick, vill jag i korthet presentera den.

Omgivet av fruktträd och bärbuskar stod boningshuset mitt på gårdsplanen. Huset var en knuttimrad, brädfodrad och rödmålad enplanslänga med halmtak. Vid takfoten var råghalmen av hållbarhetsskäl delvis ersatt med vass, och upptill fasthölls ryggingen av takryttare ("henglar"), som låg grensle över taknocken.

Huvudentrén vid husets södra långsida omgavs av en öppen glasveranda. Från denna kom man in i en reallt stor hall eller förstuga, som fick dagsljus genom ett fönster mot glasverandan och värme från en skorstensstock i fonden. Från hallen ledde tre dörrar till angränsande rum: den s. k. kammaren till vänster, köket rakt fram och storstugan till höger.

Kammaren var husets finrum. Innertakets spontade panel var här fastspikad på undersidan av takbjälkarna så att dessa inte syntes såsom fallet var i de andra rummen. Redan från början hade åtgärder vidtagits för att kammaren i framtiden skulle kunna uppdelas i två rum. När detta så småningom skedde, fick väggarna i de båda rummen också riktiga tapeter. En vit, rektangulär kakelugn sörjde för uppvärmningen. Efter uppdelningen blev det ena rummet sovrum, medan genomgångsrummet fick karaktären av sällskapsrum med soffgrupp, bokhyllor, orgel m. m. På brädgolvet låg det här liksom i de övriga rummen hemvävda trasmattor.

Köket var relativt litet. Det dominerades av en vedspis med två hällar. Här fanns också plats för det typiska bakträget, som utgjordes av en urholkad stock med ca 0,5 m diameter. På dess botten låg alltid litet surdeg ("daisur") kvar från den ena bakningen till

"På bägge sidorna av vägen, som här uppvisar ett par mindre kurvor, ligger lövängarna gröna"

Dräktparad på bygata i Hullo

den andra. Köket hade ett fönster och en separat ingång på husets norra långsida. Utanför köksingången fanns en mindre veranda, som närmast tjänstgjorde som vindfång. Köket hade också direktförbindelse med storstugan.

Storstugan var från början ett stort rum med nästan kvadratisk golvyta. Mellan kökspassagen och dörren från förstugan stod en stor, vit kakelugn, som dels sörjde för uppvärmningen av rummet och dels tjänstgjorde som bakugn. Framför ugnsmynningen fanns ett härdparti, där man också kunde laga mat. Storstugan hade tre fönster, ett på norrväggen (norra fönstret) och två på söderväggen. Av någon anledning kallades det ena söderfönstret (det som låg närmast hallen) för lilla fönstret och det andra för stora fönstret, fastän de i verkligheten var lika stora. Framför det s. k. stora fönstret, som under tidigare skeden förmodligen bättre hade gjort skäl för sitt namn, stod ett stort matbord. Kortändan närmast fönstret kallades för övre ändan och den motsatta för nedre ändan. Bordet lutade dock ej, utan benämningarna får förklaras av etymologerna på annat sätt. Vid väggen bakom bordet fanns en långbänk. På övriga sidor omgavs bordet av stolar. Över bordet hängde fotogenlampan. Under de långa vinterkvällarna flyttades lampan ofta till en mer central plats i rummet. Då samlades man runt omkring den och upplevde gemenskapens trygghet under det att man sysselsatte sig på olika sätt: spann, stickade, slöjdade, band nät och ryssjor, läste osv. I storstugan fanns också sängar, gungstol och golvur. Innan vår storstuga på 30-talet tapetserades i samband med att en mellanvägg sattes upp, kunde man se, att tätningen mellan väggtrimret utgjordes av mossor och blånor.

Vid den s. k. nedre ändan av matbordet fanns en dörr, som ledde till förråds-kammaren ("bakse"). Detta rum saknade eldstad. In i förråds-kammaren kom man också genom en dörr från gårdsplanen i söder. Denna dörr var dock tillbommad vintertid för kylans skull. Ett mindre fönster med tre rutor försåg rummet nöd-torftigt med dagsljus. Under trägolvet fanns två källare för potatis och rotfrukter. I övrigt förvarade man här kött, fisk, mjöl, bröd och överhuvudtaget sådant, som hör hemma i matkällare och skafferier. Här hade också surdrickestunnan och ölfaten sin givna plats, och här ställde man undan spinnrocken och nätbindstolen ("näthästen") när de inte användes i storstugan.

Innan det beskrivna boningshuset, som numera är nedbrunnet, uppfördes här 1907, fanns på samma grund ett äldre hus, som bl. a. skilde sig från det nya därigenom, att väggen mellan förstugan och köket inte fanns. Matlagningen skedde då i förstuköket vid en öppen härd.

Till gården hörde förutom bostadshuset även en del uthus. Ladugårdslängan omfattade kohus, fårhus, svinhus och häststall samt tvenne lador och ett visthus ("spikar"), där säd, mjöl och torkade och rökta matvaror förvarades. Hönsen fick samsas med fåren eller korna. Gödseln efter kreaturen och halmströet fick ligga kvar i båsen hela vintern, varför det på vårkanten blev rätt så lågt i tak. Ladugårdslängans olika avdelningar låg hästskoformigt ordnade kring nötgården ("näggården"). Ladorna, som låg i vinklarna, saknade innertak. I dem liksom på loftet i hela längan förvarades hö, halm och torkade lövkärvar. I komplexet ingick också ett enskilt rum, på vars dörr det kanske borde ha funnits ett hjärta.

Ladugården kompletterades med några klädbodar eller klädhus på sådant sätt, att en nästan sluten ring av hus bildades. Genom en bred brädport och tvenne dörrar gick trafiken till och från nötgården. I klädhusen förvarade man gångkläder, filter, täcken, linne och andra manufakturvaror. En del av detta gods låg nedstuvat i den stora rödmålade brudkistan. Sommartid kunde klädbodarna också användas som sovrum.

Till de ekonomibyggnader, som på sistone började förlora sin betydelse, hörde rian och logen. I anslut-

Svibyungdomar i folkdräkt vid en klädhusdörr

*Typiskt boningshus från Ormsö
(Författarens barndomshem)*

ning till dem fanns också ett skjul eller lider ("ri-tåran"), i vilket man förvarade slädar, vagnar, jordbruksredskap m. m.

Rian hade cementgolv och var utrustad med ugn. Ugnen eldades då man för att få täckhalm till taken var tvungen att torka säd i rian. Sådan säd tröskades nämligen för hand. Tröskning med slaga i logen förekom ytterst sällan på 30-talet.

Till gårdens husbestånd hörde också en bastu. Den bestod av den egentliga badstugan med ugn och lave samt av förrummet eller svalen. Svalen användes delvis som av- och påklädningsrum, och där värmdes man också vattnet för de badande. Bastun eldades varje lördag. För att få upp temperaturen till gränsen för vad man tålde, begöts de heta kullerstenarna i rösugnen med vatten, så att rikligt med ånga bildades. På laven rådbåkade man sedan sin kropp med en björklövskvast tills huden blev röd och fin. Sedan tvättade man sig från topp till tå och avslutade proceduren med en hink kallt vatten, som hällades över kroppen. Vintertid kunde man också vältra sig i snödrivorna

innan man rusade in genom köksdörren till värmen och korngrynsgröten, som var den obligatoriska kvällsmaten på lördagarna. Utöver badrumsfunktionen hade bastun också en annan uppgift att fylla. Där röktes nämligen hushållets kött, fisk och julkorv. Under samma tak som bastun fanns hos oss även en liten verkstad. Sommartid förlades verkstadsarbetet dock hellre till den angränsande vedbacken. Där kapade och klöv man också den ved, som användes både för det egna hushållet och till avsalu.

Slutligen fanns det en brunn på gården. Den låg blott några meter från bastun och hade, liksom ormsöbrunnarna i allmänhet, svängel och stake, vid vilken vattenspannen var fäst.

Även om jag här valt att skissera förhållandena på en enstaka gård, så tror jag dock, att de flesta ormsöbor vid läsandet känt sig som på hemmaplan. Husbeståndet och byggnadssättet var tämligen lika i alla gårdar. Vad som skilde de olika gårdarna åt var mest grupperingen av husen och de små detaljerna i utformningen. Jag hoppas därför, att jag genom presentationen av mitt barndomshem kunnat ge en liten uppfattning om hur en ormsögård i största allmänhet var beskaffad.

Det var alltså en sådan gård med allt vad som tillhörde den, som de flesta ormsöbor utan ett öres ersättning fick lämna ifrån sig när historiens blad vändes och den urgamla svenska stammens vakthållning på Ormsö tog slut. Helt säkert slet det i hjärterötterna när man för sista gången klappade sin häst på manken eller bar ut det sista höfånget till korna, när stugans dörr stängdes för gott och hunden och katten inte fick följa sin husbonde och matmor längre än till grinden. Och dock. I detta avgörande ögonblick hade ormsöbon, som genom det historiska skeendet kanske bättre än mången annan fått lära sig vad ofrihet vill säga, i själva verket lätt att göra sitt val. Hans tankar gick i stället till de familjemedlemmar och anförvanter, som genom världens ondskas hade berövats möjligheten att följa med på resan. Till deras minne är han beredd att på kyrkbacken resa öns största flyttblock.

Vid Höbring-ån en sommardag

*Kaleb Anderssons
samlingar*

Bland annat sevärt och naturskönt, som fanns i byn Höbrings omgivning, minns jag bäst Höbringån, som tar sin början i Sändor träske och vid byn Höbring inte flyter rakt fram (som den kanske bort göra), utan i stället vindlar sig fram genom lövängarna i många krökar och bågar. Lövträd och blommor växer där överallt alldeles nära ån. Vilket paradiset är det inte för fåglarna uppe i träden och nere på marken samt för kräftorna i ån!

Alla bönder och backstugusittare (lösmän) i byn höll sig med så många får som möjligt. Hur skulle de annars ha kunnat klä sin stora barnskara? Åtta till tolv barn i familjen var ju inte ovanligt.

Under hela vintern fick de stackars fåren trängas i den lilla kätten. När de sedan i april eller maj släpptes ut i det fria, kunde varje bondaskälling (bondmora) med en suck konstatera hur smutsig den fina ullen på hennes tackor blivit.

Vid midsommartiden, när vattnet i Sändor träske hade mist sin kyla och på en del ställen i ån kändes nästan ljumt, var det dags att tvätta fåren, och det borde helst ske en vacker och solig dag. På förmiddagen släpptes fåren ut och drevs av kvinnor och större barn ner till ån. Hela byn genljöd av bråkande. Fåren föstes ihop på åbrinken och knuffades ned i ån. Barnen stod vanligtvis på stranden och hjälpte till att hålla ordning på fåren.

Vilket liv det blev i Kockas ågate! Skrämda och darrande försökte djuren ta sig upp, men förgäves — ivriga hän-

der drog dem tillbaka ner i vattnet. Kvinnornas långa ylle- och blåntygskjolar fylldes med vatten och flöt omkring dem. Varje kvinna grep tag i ett får och höll det stadigt mellan knäna, medan hon vant och snabbt kramade och tvålade den våta ullen. Fåren sprattlade och bräkte.

Efteråt fick man brått med att driva hem fårhjorden. Redan på morgonen hade man sopat golvet i fårhuset och täckt det med ett tjockt lager långhalm. Där fick nu fåren ligga och vila sig efter badet. De släpptes inte ut på bete, förrän ullen hade torkat.

Den långa raden av lummiga alar, som växte tätt intill det sakt rinnande vattnet, hade med tiden fått stora, kraftiga rötter. Knotiga och svarta skymtade de under vattenytan. Här var kräftornas rike. Och just nu, under en färtvätt dag kunde kräftorna i ån ha känt på sig, att det fanns något att få därnere på åbottnen. De kravlade ut ur sina gömslen och upptäckte snart, att där fanns många vita vrister, många fötter och tår att bita i. Det har flera gånger hänt att en kvinna plötsligt med ett gällt skri släppt fåret och rusat upp på åbrinken. Mycket riktigt! Där satt en kräfta och knep sina klor hårt om hennes stortå.

Kvinnorna i bygden fick tidigt lära sig alla sysslor på en bondgård, och färtvätt ansågs vara ett lätt arbete. Jag beundrade dessa kvinnor, där jag stod vid ån och bara såg på. Jag beundrar dem än i dag.

Martha Gottkampf

Påskägg

färgade nucköborna på olika sätt:

En bladrik björkkvast kokad tillsammans med äggen färgar dem ljusgula.

Tag de yttersta, torra bladen av några lökar! (Rödlök är färgstark.) Lägg bladen runt om ägget, vik en tygbit om alltsammans och knyt med ett garn! Koka så! Det ger vackert gulbrunt mönster.

Ställ ägget på en klut i handen, lägg några knivsuddar av ett par olika färgpulver (tyg- eller karamellfärg) här och var på ägget, vik tygbiten om ägget och bind om med garn! Koka! Det kan bli underbara färger. — Om man lägger mossblad eller dylikt närmast skalet, får man växtmönster i den övriga färgen.

Det gamla Reval rekonstrueras

Reval (APN). Den gamla delen av Reval skall rekonstrueras. De estniska arkitekterna skall helt bevara stadsdelens historiska kolorit och anpassa området till moderna krav. Ett helt komplex av problem skall lösas, förknippade med ombyggnaden av gamla hus och omläggning av stadskommunikationer, affärliv och service.

Man har redan fastställt det historiska värdet hos var och en av de 2 000 byggnader, som är belägna på det 14 000 hektar stora området innanför ringen av murar och fästningar. Många av dem lämpar sig inte för bostäder och institutioner och skall i stället byggas om för turiständamål och till pensionat. I Gamla staden skall det öppnas ett omfattande nät av restauranger och kaféer i estnisk nationell stil.

August Stenberg

Betraktelse

"Gå ut ur ditt land och från din släkt och från din faders hus, bort till det land som jag skall visa dig!"

(1 Mos. 12: 1).

Så lydde en gång orden, som kunde ha gällt även för estlandssvenskar. Det var på hösten 1940 som de fingo för sista gången stänga sina husdörrar och gå ned till stranden och lämna sina faders jord och sätta kurs mot en främmande strand. Men då de med sina båtar kommo till denna strand, så var det ej heller den rätta, deras blivande hem. Året 1944 på sommaren var tiden inne, då även dessa strandbybor fingo bryta upp och lämna fadersboplatsen och söka sig ett annat hem, vilket lyckades med Guds hjälp.

"Men vi hava här ingen varaktig stad utan söka efter den tillkommande staden." (Hebr. 13: 14).

"Vi bo ej här, vi blott här nere gästa

En liten tid på resan till vårt hem..."

När jag sitter och bläddrar i Kustbons alla årgångar, som jag har låtit hopbinda i två böcker, så ser jag i dödsannonserna, att många, många av våra kära, som kommo hit att bo här, ha fått lyda "dödsängeln" bud och gå in i den eviga världen; ja, även sådana som här äro födda. Vi som äro kvar och komma tillsammans här, samtala om det föregående och nu. Av dem som gingo i skolan vid Kålsve tills den lades ned, äro ej många kvar mer; så de skulle gott få plats i en buss.

När jag sitter och talar med dessa, som äro födda vid 1800-talets slut, så går alltid talet till hembyarna. När söndagsskolorna började på 1870-talet, då var det även stugmöten. Sådana hölls in på 1920-talet, då bönehusen byggdes i Roslep, Bergsby, Rickul och Spithamb. I slutet av 1800-talet och i 1900-talets början var gudstjänsten söndags förmiddag i Rosleps kapell, kvällen i skolhusen, onsdagskvällen stugomöten, torsdagskvällen bibelstunder, lördagskvällen stugomöten. Fast folket arbetade inom- och utomhus, var de ej trötta att gå på möten. Härliga tider! Då sjöngo vi i en av sångerna:

"Snart randas en dag, så härlig och stor
För alla som älska Gud.

Dess sol aldrig skymms av skuggornas flor.

Och aldrig hörs klagans ljud.

Kör: O, härliga dag, som randas för mig!

O, härliga mål på pilgrimens stig..."

Kära medvandrare, sjunger du "O, härliga dag, som randas för mig" — när här vår sista afton kommer som profeten säger: "Det blir ljusst, när aftonen kommer"? Eftersom det i varje Kustbon står några och ibland många dödsannonser, så kan hända snart även mitt eller ditt namn finns bland dem. Så vill jag ännu en gång ropa ut till alla, som läsa den, kända och okända: Sök att vinna det eviga livet, som Gud av nåd vill giva dig! I Luk. 13: 8 läsa vi: "Herre, låt trädet stå kvar också detta år!" Kanhända det är sista året som vi få stå.

Anna Österblom 85 år

Den 3 april fyller Anna Österblom 85 år. Hon är dotter till missionären L. J. Österblom och är född på Ormsö. Denna ö och dess invånare har alltsedan de händelserika åren på 1800-talet av den österblomska familjen omfattats med varmt intresse. I gengäld har hos ormsöbor och andra estlandssvenskar namnet Österblom alltid stått i ett legendariskt ljus. Många gånger besökte Anna Österblom Ormsö under Estlands självständighetstid. Bl. a. spelade systrarna Österblom in en film, som de sedermera överlämnat till SOV som gåva.

Efter överflyttningen till Sverige har ormsöborna årligen samlats till midsommarmfest i det österblomska hemmet i Spånga.

Vi framför till jubilarerna estlandssvenskarnas varma välgångsönskningar!

Arthur Johanson 70 år

Det var många utifrån som kom till Estlands svenskbygder under mellankrigstiden. Många försvann åter och glömdes, men några knöts för livet fast vid folket på Ormsö, Nuckö och i de andra bygderna. Till dessa minnesgoda hör Arthur Johanson.

Han kom tillsammans med sin hustru Signe som ung förkunnare till Svenskestland under de år då svenskbygden började att på allvar lösgöra sig ur det förgångnas förslående grepp. Mitt i människornas strävan och arbete för materiell och kulturell uppryckning stod han och knöt an till Gudsriket, okonventionellt, varmt och värtaligt, en levande påminnelse om att människan icke lever av bröd allenast. Det okonventionella och fria i hans förhållande till samfunden var kanske det som mest präglade hans hållning i yttre måtto, men detta drag har alltid även givit hans relation till Gud och församling en personlig innerlighet som inte är så vanlig. Så blev han också i hög grad förtrogen med oss därborta, med ormsöbor, rickulbor och andra.

Här i Sverige har han under alla år efter flykten, sedan estlandssvenskarna kom hit i början på fyrtioalet, varit en samlande gestalt, inte bara för dem som är engagerade i religiösa samfund, utan för alla dem som velat möta upp till en betraktelse kring Gud och vårt förgångna. Jämsides med sin prästerliga gärning i S:t Petri i Malmö och annorstädes har han utfört ett arbete bland estlandssvenskarna här, för att samla dem kring sunda värden och religiösa väsentligheter, kring minnen och motiv som förtjänar vår tacksamhet. Han har utgivit flera skrifter med religiöst innehåll, alltid med tanke på estlandssvenskarna, han har skrivit jul-, nyårs- och sommarbetraktelser i Kustbon. Han är i ordets egentliga bemärkelse en gudabenådad talare — och skrivare. Hans framställning präglas alltid av djup, allvar, glädje och en personlig friskhet.

Den 16 maj fyller Arthur Johanson 70 år. Så fort har tiden gått! Men denna snabbt förbiilande tid har inte förmått nöta ut Arthur Johansons sinne, lika ungdomligt engagerat i allt positivt mänskligt som under de första åren då vi mötte honom. Han skrev en gång mycket vackra och djupsinniga ord om vänskapen i en bok. Må han känna att vänskapen är estlandssvenskarna största födelsedagsgåva till honom.

E. L.

Döda

Änkefru Maria Guutman, född Soogna den 24 okt. 1891 i Korkis, avliden.

Fröken Eva Hallberg, född den 2 febr. 1883 i Rickul, avled den 27 april 1966 i Nacka.

Fru Carmen Hasselblatt, född Johansson den 15 dec. 1891 i Rakvere, avliden.

Fru Lydia Kljavin, född Erm den 23 okt. 1909 på Nargö, avled den 30 jan. 1967 i Stockholm.

Fru Alice Lindström, född Körb den 18 aug. 1894 i Pärnau, avled den 19 jan. 1967 i Sollentuna.

Änkefru Agneta Majlund, född Alström den 29 sept. 1890 på Ormsö, avled den 5 nov. på Kustbohemmet, Vaxholm.

Gunnar Moritz, född den 12 nov. 1906 i Reval, avliden.

Nikalai Romanov, född den 7 aug. 1898 på Nuckö, avled den 6 dec. 1966 i Stockholm.

Fru Elvira Stahlman, född Söderholm den 1 dec. 1900 på Nuckö, avled den 16 nov. 1966 i Stockholm.

Änkefru Agneta Storholm, född Lindström den 29 sept. 1900 på Ormsö, avled den 15 nov. 1966 i Eskilstuna.

Änkefru Katarina Söderlund, född Häggblom den 1 mars 1895 på Ormsö, avled den 21 nov. 1966 i Rejmyre.

Isak Vesterblom, född den 18 okt. 1901 på Runö, avled den 13 dec. 1966 i Stockholm.

Min älskade Make

Isak Vesterblom

* 18/10 1901

† 13/12 1966

Djupt sörjd och saknad av
mig, moder samt övrig släkt
och vänner

KATARINA

Jag har hört om ett land utan tårar,
utan sorg utan nöd utan strid
och där ingen av sjukdom mer lider
och en gång, tänk, en gång är jag där.

Vår käre Far
Morfar och Farfar

Johannes Nordman

* 12/1 1882 på Stora Rågå

insomnade lugnt och stilla i dag.
Sörjd och innerligt saknad, men i
tacksamt minne bevarad av oss.

Mälarhöjden den 4/1 1967

BARN

**Barnbarn Barnbarnsbarn
Släkt och vänner**

Tyst och stilla har Du levat,
Tyst och stilla gick Du bort,
Vi Ditt minne älska, värda,
Vila nu i frid.

Min älskade Maka
vår kära Mor
Farmor och Mormor

Lovisa Stahl

* 25 juni 1904

har i dag lämnat oss,
syskon, släkt och vänner
i djupaste sorg.

Högdalen den 20 dec. 1966

**HERMAN
BARN
Barnbarn**

Katarina Lilja

* 27/2 1892

† 13/11 1966

Rosenberg, Floda den 13 nov. 1966

**Syskonbarnen
Släkt och Vänner**

Ett strävsamt liv har slocknat ut,
en flitig hand har domnat.
Din arbetsdag har nått sitt slut,
ditt trötta huvud somnat.

Bemärkelsedagar

90 år

Lisa Luks, född den 5 april 1877, Rickul
Johannes Klement, född den 8 april 1877, Rågöarna

85 år

Lena Fahrman, född Koppelman den 16 april 1882, Nuckö
Eva Vitman, född Luks den 24 april 1882, Nuckö
Maria Stahl, född den 21 maj 1882, Rickul
Katarina Alberg, född Lindström den 2 juni 1882, Ormsö
Tio Klingberg, född Sandsten den 5 juni 1882, Rickul
Pauline Söderman, född Laheman den 19 juni 1882, Vippal
Katarina Nyberg, född Lindkvist den 24 juni 1882, Ormsö

80 år

Maria Freiman, född Strömkvist den 4 april 1887, Rickul
Anton Koinberg, född den 15 maj 1887, Nuckö
Lilly-Viktoria Devid, född Matsson den 11 juni 1887, Nargö
Eva Borrmann, född Vesterholm den 12 juni 1887, Rickul
Lisa Tomingas, född Pöhl den 22 juni 1887, Reval

75 år

Anna Hallman, född Klaman den 3 april 1892, Vippal
Alide Greisman, född Sedman den 5 april 1892, Nuckö
Lovisa Laning, född den 22 april 1892, Nuckö
Alexander Laning, född den 23 april 1892, Nuckö
Maria Ahlros, född den 25 april 1892, Ormsö
Maria Hahlberg, född Nanu den 3 maj 1892, Nuckö
Julia Vesterblom, född den 27 maj 1892, Odensholm
Tomas Benström, född den 24 juni 1892, Vippal

70 år

Lovisa Granberg, född Westerholm den 1 april 1897, Rickul
Mathias Dyrberg, född den 3 april 1897, Rickul
Eduard Sedman, född den 6 april 1897, Nuckö
Lars Svärd, född den 12 april 1897, Ormsö
Anders Österlin, född den 16 april 1897, Ormsö
Rudolf Orgmets, född den 2 maj 1897, Reval
Valentin Tiisre, född den 14 maj 1897, Reval
Anton Westerberg, född den 4 juni 1897, Rickul
Gustav Engbusk, född den 9 juni 1897, Nuckö
Lovisa Gineman, född Kärnas den 9 juni 1897, Nuckö
Hans Westerberg, född den 14 juni 1897, Ormsö
Harry Malm, född den 22 juni 1897, Reval
Maria Rant, född Vitman den 26 juni 1897, Nuckö
Lovisa Sandberg, född Tanseri den 26 juni 1897, Nuckö
Artur Sprenk, född den 29 juni 1897, Reval

60 år

Harald Felix Erik, född den 7 april 1907, Reval
Maria Ullisgård, född Majlund den 7 april 1907, Runö
Elvine Derblom, född Hamberg den 11 april 1907, Nuckö
Maria Ringberg, född den 12 april 1907, Rågöarna
Ly Saarepera-Lindsbach, född den 16 april 1907, Korkis
Gundel Stahl, född Björkvall den 16 april 1907
Mathias Wikman, född den 19 april 1907, Rickul
Alide Boman, född Luks den 6 maj 1907, Rickul
Vitaly Suigusaar-Alexandersen, född den 11 maj 1907,
Pärna
Alfred Gunnar Rosen, född den 16 maj 1907, Nargö
Maria Gärdström, född Appelblom den 18 maj 1907, Ormsö

Forts. fr. sid. 4

Wrangels kvinnor förmådde inte giva honom hälsa och krafter åter, ehuru de försökte pyssla om honom på alla tänkbara sätt. Tre dagar levde han. Den fjärde dagens morgon fann man honom död. Under nattens tysta timmar hade han tagit steget över gränsen till detta land, därifrån ingen återvänder. Om han hade fått göra det i frid eller ej, vet man inte.

Fredriks döda kropp seglades sedan till hemön av wrangelborna, när sydvästvinden bedarrat, och under eskort av flera andra fiskebåtar. Man ville på detta sätt hedra den bortgångne hedersmannen. Han begravdes på kyrkogården bredvid den grav, där hans hustru Frida och den lille dödfödde gossen var begravda. En "drivfiskare" hade gjort sin sista fiskefärd där ute på havet, den f. d. soldaten och torparen från Nyland.

En folkslig berättelse från Nargö upptecknad av min mor.

Emil Wikman

Förfrågan

Sms Kalju Konsins har genom fil dr Per Wieselgren framfört följande förfrågan:

"Lubage pöörduda Teie poole ühe palvega. Tartu etnograafiamuuseumi töötajana kirjutun momendil üht väikest ülevaadet Haapsalu pitskoolistest rätidest. Viibisin suvel Haapsalus ja kogusin andmeid kohapeal. Muuseas mainiti seal fakti Haapsalu rätiku kinkimisest kuusale filminäitlejale Greta Garbole. Kahjuks ei teadnud keegi küsitltavat, mis aastal see toimus ja kus selle kohta lähemalt võiks olla kirjutatud."

Emma Marks, född Erkas den 19 maj 1907, Odensholm
Manfred Reinhard Luther, född den 24 maj 1907, Nargö
Herbert Rudolf Luther, född den 26 maj 1907, Nargö
Johannes Lindkvist, född den 28 maj 1907, Ormsö
Maria Karlsson, född Widgren den 28 maj 1907, Ormsö
Anders Blomkvist, född den 6 juni 1907, Ormsö
Adolf Luther, född den 13 juni 1907, Nargö

50 år

Arnold Åkerblad, född den 3 april 1917, Rickul
Emil Lindkvist, född den 4 april 1917, Ormsö
Boris Erich Zeisig, född den 11 april 1917, Reval
Gottfrid Berkqvist, född den 21 april 1917, Rickul
Voldemar Blomberg, född den 26 april 1917, Rågöarna/
Rickul
Adolf Thomsson, född den 27 april 1917, Nuckö
Manfred Westerblom, född den 3 maj 1917, Nuckö
Aline Vesterholm, född Ekman den 14 maj 1917, Rickul
Alide Nurkberg, född Berman den 27 maj 1917, Korkis
Erich Alexander Kesküla, född den 13 juni 1917,
Baldischport
Lilly Söderlund, född den 20 juni 1917, Reval